

WIESŁAW LANG

Uwagi o możliwościach uzasadniania systemów normatywnych

Niniejsze rozważania nie pretendują do rozwiązania tego fundamentalnego dylematu filozofii i etyki, dylematu mającego istotne znaczenie światopoglądowe. Są jedynie próbą sformułowania pewnych propozycji o charakterze metaetycznym, zmierzających do pełniejszego wyjaśnienia i bardziej rzeczowych konfrontacji kontrowersyjnych poglądów związanych z tą kwestią.

I

Rozważania analityczne problemu uzasadnialności systemów normatywnych wymagają przyjęcia kilku wstępnych założeń terminologicznych i pojęciowych dotyczących koncepcji normy oraz systemu normatywnego.

1. Przez normę rozumiem będą wypowiedź formułującą dyrektywę postępowania. Schemat znaczeniowy tej wypowiedzi da się przedstawić w postaci następującej funkcji zdaniowej: „Powinno być tak, że: w warunkach *W* podmiot *O* zrealizuje stan *Z*”. „Stan *Z*” oznaczać może: zachowanie się podmiotu *O* lub rezultat zachowania się podmiotu *O*¹. Znaczenie normy postępowania przedstawić również można w wersji uproszczonej w postaci następującej funkcji zdaniowej: „Powinno być tak, że: jeżeli zrealizowany zostanie stan *N*, to zrealizowany zostanie stan *Z*”. „Stan *N*” obejmuje podmiot *O* i warunki *W*; „Stan *Z*” obejmuje postępowanie podmiotu *O* lub rezultat tego postępowania².

¹ Por. K. Opalek, J. Wróblewski, *Zagadnienia teorii prawa*, Warszawa 1969, s. 62—66; L. Nowak, *O założeniach i regułach interpretacji tekstów prawnych*, „Studia Metodologiczne” 1966, nr 6.

² Por. Z. Rogoziński, A. Malinowski, *Próby zastosowań cybernetyki a aparatura pojęciowa prawoznawstwa (Schemat normy prawnej)*, „Państwo i Prawo” 1970, nr 1.

Przedstawiona charakterystyka normy postępowania jest charakterystyką ściśle semantyczną, a nie lingwistyczną. Wypowiedzi normatywne zawierające dyrektywy postępowania mogą być formułowane w językach naturalnych w różnej postaci syntaktycznej przy użyciu różnego słownictwa. Są one normami o tyle, o ile treść ich odpowiada przedstawionej powyżej charakterystyce semantycznej, a więc, o ile mogą być przełożone na wypowiedzi stanowiące interpretację przedstawionych funkcji zdaniowych³. W niniejszych rozważaniach pomijam kwestię językowej charakterystyki wypowiedzi normatywnych, jak też kwestię ontologicznego statusu norm. Przedmiotem tych rozważań są jedynie wypowiedzi normatywne o charakterze dyrektywalnym, wyłączam natomiast z zakresu rozważań szereg innych znaczeń terminu „norma”⁴.

Przyjmuję, że wypowiedzi normatywne formułujące dyrektywy postępowania są wypowiedziami sensownymi i znaczącymi. Znaczenie „normy” w przeciwieństwie do znaczenia zdań opisowych (asertorycznych) jest jednak znaczeniem niereferencjalnym⁵. W związku z tym przyjmuję, że zdaniom normatywnym nie przysługuje wartość prawdy lub fałszu na gruncie klasycznej definicji prawdy. Nie ma natomiast przeszkód w przypisywaniu normom prawdziwości lub fałszywości na gruncie nieklasycznych teorii prawdy⁶. Normom natomiast można przypisywać wiele innych wartości dychotomicznych. Można je mianowicie dzielić na obowiązujące lub nieobowiązujące, dobre lub złe, słuszne lub niesłuszne, skuteczne lub nieskuteczne itp.

Konsekwencją twierdzenia, że normom nie przysługuje wartość logiczna, tj. nie podlegają one wartościowaniu z punktu widzenia prawdy lub fałszu, jest twierdzenie o wzajemnej niewywodliwości logicznej zdań normatywnych i zdań opisowych⁷. Twierdzenie, że zdania normatywne nie wynikają logicznie ze zdań opisowych, zaś zdania opisowe nie wynikają ze zdań normatywnych, jest twierdzeniem niespornym na gruncie formalnej logiki dwuwartościowej, jakkolwiek może być ono uważane za tautologię, jest bowiem analitycznie prawdziwe w związku z definicją wynikania logicznego. Twierdzenie to ma doniosłe konsekwencje o charakterze metalogicznym dla problematyki uzasadniania systemów normatywnych⁸.

Niezbędne jest również zajęcie stanowiska w kwestii wzajemnego sto-

³ Zob. L. Nowak, op. cit.

⁴ Zob. C. Znamierowski, *Oceny i normy*, Warszawa 1957, s. 501—508; M. Ossowska *Podstawy nauki o moralności*, Warszawa 1956, s. 120—153; G. H. von Wright, *Norm and Action*, London 1963, s. 5—20.

⁵ Zob. P. Edwards, *The Logic of Moral Discourse*, Glencoe, I 11 1965, s. 123 i n.

⁶ Zob. K. Opalek, K. Wróblewski, op. cit., s. 46—50.

⁷ Zob. Arne Naess, *La validité de normes fondamentales*, „Logique et Analyse” 1958; por. K. Opalek, J. Wróblewski, op. cit., s. 149—153.

⁸ Zob. W. Lang, *Byt i powinność — próba analizy krytycznej*, „Człowiek i Światopogląd” 1970, nr 8.

sunku norm i ocen (wartości), czyli, mówiąc bardziej precyzyjnie — stosunku zdań normatywnych i wartościujących. Nie wdaję się w analizę skomplikowanej i spornej problematyki filozoficznej dotyczącej teorii wartości⁹; przyjmuję jedynie, że zdania wartościujące (oceniające) są rezultatem czynności wartościowania, czyli oceniania. Rozróżnić przy tym należy dwa rodzaje wartościowania: pierwotne i wtórne¹⁰.

Zdanie wartościujące jest to zdanie, które przypisuje wartość dodatnią lub ujemną przedmiotowi lub klasie przedmiotów. Mam tu na myśli wartości aksjologiczne (dobro, zło, słuszność, niesłuszność itp.), nie zaś wartości o charakterze instrumentalnym.

W związku z odróżnieniem wartościowania pierwotnego i wtórnego odróżnić można dwa typy zdań wartościujących: 1) zdania określające znaczenie i zakres wartości orzekanej, 2) zdania orzekające o wartości określonych przedmiotów. Zdania wartościujące typu 1: „Dobre są przedmioty o następujących cechach...” (lub „Dobrem jest następujący stan rzeczy...”). Zdanie wartościujące typu 2: „Przedmiot X jest dobry ze względu na właściwości Z”.

Zdanie typu 1 tworzy kryterium wartościowania przedmiotów, stanowi więc uzasadnienie zdań typu 2. Zdanie typu 1 jest rezultatem wartościowania pierwotnego, zaś zdanie typu 2 rezultatem wartościowania wtórnego. Zdania wartościujące typu 2 mają odmienny od zdań normatywnych status semantyczny. Mianowicie, w odróżnieniu od norm, zdania wartościujące typu 2 mają znaczenie referencjalne. Problem wartości logicznej tych zdań można uznać za otwarty również na gruncie klasycznej teorii prawdy¹¹.

Natomiast zdania typu 2 są ukrytymi wypowiedziami normatywnymi. Zdania te można interpretować metajęzykowo lub wewnątrzjęzykowo¹², przy obu interpretacjach mają sens normatywny. W interpretacji metajęzykowej zdanie „Dobre są przedmioty o cechach X” jest definicją projektującą terminu „dobry”, a więc normą postulującą znaczenie tego terminu w określonym języku. W interpretacji wewnątrzjęzykowej zdanie to znaczy: „Należy uznawać za dobre przedmioty o cechach X”. Jest to norma dotycząca postaw lub przekonań, nie formułująca jednak dyrektyw postępowania.

Przyjmuje, że zdania wartościujące typu 1 (w obu interpretacjach), i zdania wartościujące typu 2 nie są równoznaczne semantycznie ani równoważne logicznie z normami jako dyrektywami postępowania. Normy

⁹ Zob. Z. Najder, *Wartości i oceny*, Warszawa 1971, s. 159—171 i cytowana tam bibliografia.

¹⁰ Zob. K. Opalek, J. Wróblewski, op. cit., s. 46—50.

¹¹ Zob. M. Ossowska, op. cit., s. 158 i n.; P. Edwards, op. cit.

¹² Zob. T. Czeżowski, *Filozofia na rozdrożu*, Toruń 1960.

postępowania nie są więc wywodliwe inferencyjnie ze zdań wartościujących, zaś zdania wartościujące nie są wyprowadzalne z norm postępowania. Wypowiedź stosunkowa „Stan Z jest zgodny z normą N” nie jest równoznaczna ani równoważna z wypowiedzią „Stan Z jest dobry (wartościowy dodatnio)”, zaś wywód, że „Stan Z jest dobry, bo jest zgodny z normą N” wymaga uprzedniego założenia, że norma N jest dobra (wartościowa dodatnio)¹³. Przyjmuję więc w tej kwestii stanowisko ściśle deontologiczne¹⁴. Dotyczy to jednak wyłącznie zdań wartościujących i zdań normatywnych formułowanych niezależnie od siebie. W wypadku niezależnego sformułowania, również zdania wartościujące typu 1, mimo że są one w istocie zdaniami normatywnymi, nie są równoważne z normami postępowania i nie są wyprowadzalne logicznie z norm postępowania, zaś normy postępowania nie mogą być wywodzone ze zdań normatywnych ustalających kryteria wartościowania (będących wynikiem wartościowania pierwotnego). Z zasady, że należy uznać za dobre postępowanie realizujące stan Z, nie da się wywieść normy postępowania „Należy urzeczywistniać stan Z”. Z dyrektywy, w myśl której jakieś postępowanie należy uważać za dobre, nie wynika dyrektywa, że należy postępować dobrze¹⁵. Natomiast zdania normatywne dyrektywalne i zdania wartościujące, zarówno typu 1, jak i 2, mogą być uznane za równoważne na mocy przyjętej definicji zakładającej taką równoważność. Jest to już kwestia konstruowania systemów normatywnych i systemów aksjologicznych.

Można uznać na zasadzie przyjętej konwencji, że zdanie „Należy postępować w sposób X” jest równoważne znaczeniowo zdaniu „X jest dobre”, zaś zdanie „Dobrem są stany rzeczy o właściwościach X” równoważne jest z normą postępowania „Należy realizować stany rzeczy o właściwościach X”. Wówczas jednak twierdzenie o wywodliwości wzajemnej zdań wartościujących i normatywnych ma charakter twierdzenia analitycznego, wynikającego z przyjętej arbitralnie definicji „normy” i „wartości”. Twierdzenie takie jest oczywiście analitycznie prawdziwe na gruncie określonego systemu normatywnego lub aksjologicznego. Przy takim założeniu norma postępowania może zarazem funkcjonować jako kryterium oceny postępowania.

¹³ Zob. J. Wróblewski, *Zuroty stosunkowe — Wypowiedzi o zgodności z normą*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1969, z. 62; J. Nowacki, *O rodzajach ocen ze względu na normę*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne”, seria I, 1959, z. 14.

¹⁴ Zob. H. A. Prichard, *Moral Obligation*, Oxford 1949.

¹⁵ Twierdzenie to można również uzasadnić psychologicznie: z normy dotyczącej przekonań nie można wywodzić norm dotyczących postępowań i odwrotnie, bowiem akceptacja określonego przekonania nie przesądza o postępowaniu realizującym akceptowane przekonanie, zaś postępowanie zgodne z normą nie świadczy wystarczająco o przekonaniu podmiotu o słuszności realizowanej normy.

2. Przez system norm postępowania rozumiem zbiór dyrektyw postępowania uporządkowany według jakiejś dyrektywy porządkującej lub zespołu dyrektyw porządkujących. Dyrektywy porządkujące wyznaczają strukturę systemów normatywnych. Dyrektywy te nazywać będę regułami systemu. Reguły systemu nie są normami postępowania¹⁶. Z punktu widzenia reguł systemu J. Wróblewski wyróżnia trzy podstawowe modele systemu norm postępowania: model systemu statycznego, model systemu dynamicznego i model systemu statyczno-dynamicznego¹⁷.

Przedstawiam za Wróblewskim charakterystykę wyróżnionych modeli: „Schematem systemu statycznego mogą być następujące formuły norm:

(N_1) W warunkach W_1 osoby X_1 powinny zachować się Z_1 .

(N_2) W warunkach W_2 osoby X_2 powinny zachować się Z_2 .

(N_3) W warunkach W_3 osoby X_3 powinny zachować się Z_3 ¹⁸.

Powiązania między normami tworzącymi system statyczny mają więc charakter treściowy. „W statycznym systemie norm norma niższa jest tak powiązana z normą wyższą, jak twierdzenie ogólne z odpowiednim twierdzeniem szczegółowym w logice klasycznej. Skoro jest dana norma ogólna, to niejako dane są *implicite* równocześnie wszystkie normy szczegółowe w niej zawarte — system nie rozwija się, jest „od razu” zawarty w treści normy ogólnej — stąd w przeciwieństwie do dynamicznego systemu nazwany został systemem statycznym [...] W schemacie tego systemu nie ma miejsca na powiązania formalne między normami ani na aktywność normotwórczą, gdyż cały system jest z góry «założony» czy też dany z chwilą założenia obowiązywania N_1 . Wszystkie pozostałe normy są «wyprowadzane» z tej pierwszej w drodze gwarantującej ich obowiązywanie”¹⁹. „Przykładem systemu norm odpowiadającym temu modelowi mogą być systemy etyki budowane w sposób niezinstytucjonalizowany przez «wyprowadzenie» reguł moralnych z jakichś przyjętych reguł naczelnych”²⁰.

„Schematem systemu dynamicznego będzie system składający się z norm zbudowanych według następujących formuł:

(N_1) Obowiązuje norma N_2 ustanowiona przez autorytet A_2 .

(N_2) Obowiązuje norma N_3 ustanowiona przez autorytet A_3 .

(N_3) Obowiązuje norma N_{n+1} ustanowiona przez autorytet A_{n+1} .

(N_0) W warunkach W X powinien zachować się Z .

¹⁶ Zob. J. Wróblewski, *Modele systemów norm a system prawa*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 1969, nr 2.

¹⁷ Ibid. Rozróżnienie systemów statycznych i dynamicznych zostało wprowadzone do literatury naukowej z zakresu teorii norm przez H. Kelsena (zob. H. Kelsen, *Theory of Law State*, Cambridge 1948, cz. I, rozdz. X, XII; tenże *Reine Rechtslehre*, Wien 1960, § 34—35).

¹⁸ K. Opalek, J. Wróblewski, op. cit., s. 88.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid., s. 89.

Schemat ten, dzięki zawartym w nim uproszczeniom, wyraźnie wskazuje cechy charakterystyczne dla systemu dynamicznego. Żadna z norm nie przesądza o treści normy niższego szczebla, lecz jedynie wskazuje autorytet normodawczy, który jest kompetentny do jej wydania. Na podstawie takiego systemu konieczne jest dokonywanie kolejno aktów normotwórczych przez wskazane historyczne autorytety. Podstawą obowiązywania normy N_n jest zawsze norma hierarchicznie wyższa N_{n-1} , z wyjątkiem normy najwyższej danego systemu, N_1 . Konstrukcja tego systemu zakłada funkcjonowanie autorytetów normotwórczych".

„Tak przedstawiony model [...] jest modelem hierarchicznego tworzenia norm [...] Trudno byłoby podać przykład zbioru norm, który by w pełni odpowiadał podanemu schematowi, z wyjątkiem sztucznych sytuacji, w których w istniejącej hierarchii autorytetów przekazuje się szczeblami hierarchicznymi w dół ciężar sformułowania reguł czy decyzji, afirmując niejako *in blanco* stanowisko bezpośrednio niższego autorytetu”²¹. Model systemu dynamicznego jest zatem modelem w pełni zinstytucjonalizowanego procesu normotwórczego. Model systemu statyczno-dynamicznego zawiera elementy obu scharakteryzowanych powyżej modeli. Realnymi odpowiednikami tego modelu są systemy prawa pozytywnego (tworzonego i stosowanego przez organizacje państwowe) oraz systemy norm różnych organizacji. W systemie statyczno-dynamicznym elementami systemu statycznego są, po pierwsze, zgodność treściowa norm obowiązujących i, po drugie, obowiązywanie konsekwencji norm. Zaś elementami systemu dynamicznego są, po pierwsze, kryteria obowiązywania norm, po drugie zaś, delegacyjno-kompetencyjny charakter procesu tworzenia norm²².

Każdy system norm postępowania (niezależnie od modelu) zakłada określoną wiedzę, umożliwiającą rozumienie terminów i zwrotów używanych w wypowiedziach normatywnych przynależnych do systemu²³. Nie musi to być wiedza prawdziwa o świecie, do którego należą adresaci norm, a jedynie wiedza o języku, w którym normy są formułowane, umożliwiającą rozumienie i interpretację tych norm. Nazywać ją będą wiedzą systemową.

Z punktu widzenia relacji zachodzących między zdaniem normatywnym i zdaniem wartościującym wyróżnić można: 1) systemy deontologiczne, 2) systemy deontologiczno-aksjologiczne. Reguły systemu deontologicznego nie zakładają definicyjnie równoważności zdań normatywnych i zdań wartościujących. System deontologiczno-aksjologiczny, to system,

²¹ Ibid., s. 88.

²² Ibid., s. 89—90.

²³ Zob. L. Nowak, op. cit.; W. Lang, A. Mrózek, *Proces stosowania prawa jako proces przetwarzania informacji*, „Państwo i Prawo” 1970, nr 7.

na gruncie którego w myśl reguł systemu zakłada się definicyjnie równoważność zdań normatywnych i zdań wartościujących, przyporządkowanych im przez reguły systemu.

Z punktu widzenia relacji systemu do elementów pozasystemowych, wyróżnić można systemy zamknięte i otwarte. System zamknięty może być systemem zamkniętym a) normatywnie, b) aksjologicznie, c) informacyjnie, d) w pełni zamkniętym.

System otwarty może być systemem otwartym a) normatywnie, b) aksjologicznie, c) informacyjnie, d) w pełni otwartym.

System zamknięty normatywnie to system, którego reguły wykluczają, w operacjach ustalających obowiązywanie norm systemu lub zależności między normami systemu, odwoływanie się do norm nie należących do systemu.

System aksjologicznie zamknięty to system, którego reguły wykluczają, przy operacjach ustalających związki między normami systemu, powoływanie się na jakiegokolwiek zdania wartościujące nie uznane definicyjnie przez reguły systemu za równoważne z normami przynależnymi do systemu. W procesie interpretowania norm systemu oraz innych operacji wewnątrzsystemowych wykluczone więc jest normatywnie posługiwanie się pozasystemową argumentacją aksjologiczną. System deontologiczny jest *ex definitione* systemem zamkniętym aksjologicznie.

System zamknięty informacyjnie, to system, w którym interpretacja norm systemu, ustalanie obowiązywania tych norm oraz związków między normami nie wymaga jakiegokolwiek wiedzy pozasystemowej o obiektywnych właściwościach świata, którego elementy są regulowane lub kwalifikowane przez normy systemu. Można sobie przedstawić system norm, którego naczelnym postulatem jest postulat miłości Boga, niezależnie od jakiegokolwiek prawdziwej wiedzy o Bogu lub jego przymiotach. Normy tego systemu mogą nakładać na adresatów obowiązek miłości Boga zupełnie niezależnie od kwestii istnienia lub nieistnienia Boga. Obowiązywanie norm w systemach zamkniętych informacyjnie jest niezależne od wiedzy o strukturze ontologicznej świata.

Przeciwstawnymi cechami charakteryzują się systemy otwarte. W systemach otwartych normatywnie i aksjologicznie przy dokonywaniu na normach systemu operacji myślowych (walidacyjnych lub interpretacyjnych) dopuszczalne jest posiłkowe posługiwanie się zdaniami wartościującymi i normatywnymi nie należącymi do systemu. Reguły systemu dopuszczają bowiem wprowadzanie do systemu nowych norm i wartości. Reguły systemów otwartych aksjologicznie i normatywnie mogą również zakładać jako warunek obowiązywania norm systemu zgodność tych norm z pewnymi normami lub wartościami nie należącymi do systemu. System informacyjny otwarty to system, który zakłada określoną pozasystemową

prawdziwą wiedzę o świecie, do którego przynależą adresaci norm systemu.

Reguły systemu otwartego informacyjnie dopuszczają wzbogacanie wiedzy systemowej informacjami pozasystemowymi. W skład tych reguł wchodzi bowiem reguły włączania informacji pozasystemowych do wiedzy systemu. W systemach otwartych informacyjnie dopuszczalne jest, w procesie wykładni norm systemu oraz przy ustalaniu relacji zachodzących między normami, posługiwanie się argumentacją zakładającą wiedzę pozasystemową (np. ustalanie zależności instrumentalnych między normami zakłada tego typu wiedzę)²⁴. W systemach informacyjnie otwartych prawdziwość lub nieprawdziwość pewnych poglądów, związanych z treścią norm systemu, może również *ex hypothesi* przesądzać o obowiązywaniu lub nieobowiązywaniu tych norm. Dotyczy to także naczelných norm systemu.

Za istotną wspólną cechę systemów otwartych można więc uznać implikowanie przez normy należące do tych systemów pewnych pozasystemowych norm, wartości lub informacji o zasłóściach lub właściwościach świata, do którego należą adresaci norm. Termin „implikacja” użyty jest tu w pewnym szczególnym, pozalogicznym znaczeniu, które na gruncie „języka dyskursu moralnego” nadaje temu terminowi P. Edwards²⁵.

Systemy statyczne mogą być systemami deontologicznymi lub systemami deontologiczno-aksjologicznymi, systemami zamkniętymi lub otwartymi (normatywnie, aksjologicznie lub informacyjnie)²⁶. Systemy dynamiczne i statyczno-dynamiczne są z reguły systemami deontologiczno-aksjologicznymi, otwartymi normatywnie, aksjologicznie i informacyjnie.

II

Uzasadnianie systemu norm postępowania, podobnie zresztą jak uzasadnianie normy postępowania, jest pojęciem wieloznacznym, dopuszczającym

²⁴ L. Nowak, op. cit.

²⁵ Zob. P. Edwards, op. cit., s. 39 i n.; por. M. Fritzhand, *Główne zagadnienia i kierunki metaetyki*, Warszawa 1970, s. 371.

²⁶ Charakterystyka systemu statycznego, podana przez Kelsena i sprecyzowana przez Wróblewskiego, zdawałaby się pozornie przesądzać o tym, że systemy statyczne są *ex definitione* systemami zamkniętymi. Taki pogląd byłby jednak błędny. W procesach wykładni norm systemu oraz wyprowadzania norm szczegółowych z norm ogólnych istotną rolę odgrywać mogą, i z reguły odgrywają, nie tylko wnioski logiczne, ale również quasi-logiczne. Dyrektywy wnioskowań wykładni quasi-logicznych, np. dyrektywa wykładni *a fortiori*, wykładni funkcjonalnej lub dyrektywa generalnego nakazu sformułowana przez C. Znamierowskiego, są dyrektywami otwierającymi system statyczny. Wnioski dokonywane w myśl tych dyrektyw uwzględniają przesłanki pozasystemowe. Zob. J. Wróblewski, *Zagadnienia teorii wykładni prawa ludowego*, Warszawa 1959, rozdz. IV, V, VI, VII; C. Znamierowski, *Prolegomena do nauki o państwie*, Poznań 1947/48, s. 36—37.

różne interpretacje. Przez uzasadnienie wypowiedzi normatywnych można rozumieć ich dowodzenie lub tłumaczenie ich obowiązywania. Uzasadnienie systemu normatywnego polega na dowiedzeniu lub wytłumaczeniu obowiązywania lub zasadności w szerokim tego słowa znaczeniu (słuszności, trafności itp.) naczelných norm systemu²⁷.

Uzasadnienie rozumiane jako przeprowadzenie dowodu obowiązywania norm nazywać będą uzasadnieniem *m o c n y m*. Uzasadnienie polegające na wytłumaczeniu zasadności (słuszności) uznania normy, czyli podaniu dobrych racji „popierających” daną wypowiedź normatywną, nazywać będą uzasadnieniem *s ł a b y m*²⁸.

Każde zdanie normatywne przynależne do systemu i nie będące naczelną normą systemu lub regułą formalną systemu jest uzasadnialne w sensie mocnym, tzn. jego obowiązywanie na gruncie danego systemu może być dowiedzione za pomocą reguł systemu (jeżeli reguły te są na tyle ścisłe, że zezwalają na przeprowadzenie dowodu).

Czy systemy normatywne mogą być uzasadniane i jakie rodzaje uzasadnień wchodzi tu w rachubę? Odpowiedzi na to pytanie będą różne w odniesieniu do różnych typów systemów normatywnych.

1. Systemy w pełni zamknięte są nieuzasadnialne w jakimkolwiek znaczeniu. Normy naczelne tych systemów można propagować lub zwalczać, nie można ich jednak uzasadnić za pomocą jakichkolwiek racji. Są to normy kategoryczne, dające się sprowadzić do rozkazników typu „fiat”. Na gruncie tych systemów uzasadnialność jest wyłączona przez samą strukturą systemów oraz charakter norm naczelných²⁹.

2. Systemy otwarte normatywnie są uzasadnialne pod względem zarówno mocnym, jak słabym. Mocne uzasadnienie systemu, tj. przeprowadzenie dowodu obowiązywania naczelnej normy systemu otwartego normatywnie, możliwe jest tylko przez odwołanie się do innego systemu normatywnego³⁰. Jest to argumentacja charakterystyczna dla średniowiecznych doktryn prawa natury (w szczególności doktryny tomistycznej), na gruncie której moc obowiązująca prawa pozytywnego wprowadzana była z prawa natury³¹. Ten typ dowodzenia zakłada jednak *regressus ad infinitum*, czyni bowiem niezbędnym kolejne odwoływanie się do „metasy-

²⁷ Zob. T. Kotarbiński, *Elementy teorii poznania logiki formalnej i metodologii nauk*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1961, s. 271—273.

²⁸ Mam tu na myśli argumentację za pomocą dobrych racji w wersji racjonalistyczno-dyskursywnej, nie zaś w wersji emotywistycznej. Zob. M. Fritzhand, op. cit., s. 301—365 i omawiana tam bibliografia; por. M. Ossowska, op. cit., s. 153—162; P. Edwards, op. cit., s. 130 i n.

²⁹ P. Edwards, op. cit., s. 132—133.

³⁰ Por. J. Wróblewski, *Stosunki między systemami norm*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 1971, t. IV.

³¹ K. Opalek, J. Wróblewski, op. cit., s. 116—120 i cytowana bibliografia; C. Martyniak, *Obiektywna podstawa prawa według św. Tomasza z Akwinu*, Lublin 1938, s. 62—63, 121—130. Por. W. Lang, *Obowiązywanie prawa*, Warszawa 1962, s. 267 i n.

stemu" wyższego rzędu. Jeżeli wykluczimy *regressus ad infinitum* w dowodzeniu, wówczas system normatywny nie może być uzasadniony w znaczeniu mocnym. Obowiązkiwanie norm naczelných systemu nie może być bowiem dowiedzione bez odwołania się do norm należących do systemu wyższego rzędu (oznacza to włączanie systemu uzasadnianego do metasystemu). Uzasadnianie systemu normatywnego w znaczeniu słabym jest możliwe bez *regressus ad infinitum*, gdy odwoływanie się do norm pozasystemowych ma charakter posiłkowy i nie oznacza włączania systemu uzasadnianego do metasystemu. Normy pozasystemowe, do których odwołuje się argumentacja uzasadniająca, pełnią rolę dobrych racji dla systemu uzasadnianego, nie są jednak podstawą obowiązkiwania naczelných norm tego systemu. Jest to argumentacja typowa dla nowożytných i współczesnych doktryn prawa natury, dla których prawo natury stanowi jedynie kryterium oceny, a nie źródło obowiązkiwania prawa pozytywnego³².

3. System otwarty aksjologicznie jest uzasadniany za pomocą argumentacji aksjologicznej, tj. przez podawanie sądów wartościujących jako racji implikowanych przez normy systemu³³. Normy naczelné systemu uzasadnia się za pomocą zdań wartościujących typu I, związanych z wartościowaniem pierwotnym. Uzasadnianie systemu otwartego aksjologicznie zakłada więc konstrukcję odpowiedniego systemu aksjologicznego, służącego jako uzasadnienie. System aksjologiczny może być również otwarty lub zamknięty informacyjnie. System aksjologiczny otwarty może być uzasadniany w sensie słabym za pomocą różnych dobrych racji, lecz nie może być dowiedzione. Ponieważ twierdzenia naczelné systemu aksjologicznego (zdania wartościujące typu I) mają charakter normatywny, problem uzasadniania systemów aksjologicznych pod wieloma względami przedstawia się analogicznie jak uzasadnianie systemów normatywných.

4. System otwarty informacyjnie jest uzasadniany w sensie słabym za pomocą wiedzy pozasystemowej o właściwościach i strukturze świata, w skład którego wchodzi adresaci przynależnych do systemu norm postępowania. Twierdzenia prawdziwe dotyczące normowanego świata, w szczególności twierdzenia o charakterze egzystencjalnym, stanowią dobre racje uzasadniające otwarty informacyjnie system norm postępowania.

5. System w pełni otwarty może być uzasadniany za pomocą argumen-

³² Zob. K. Opalek, J. Wróblewski, op. cit., s. 116—120.

³³ Uzasadnienie aksjologiczne normy oraz systemu norm w znaczeniu przyjętym w niniejszych rozważaniach nie ma żadnego związku z wyróżnioną przez C. Znamierowskiego kategorią norm aksjologicznych, którą autor przeciwstawia normom tetycznym. Norma aksjologiczna, według Znamierowskiego, uzasadniona jest przez fakt dokonania oceny przez osobę oceniającą, nie zaś przez treść sądu wartościującego; zob. C. Znamierowski, *Oceny i normy*, s. 242—265.

tów normatywnych, aksjologicznych oraz argumentów poglądowo-informacyjnych.

6. System otwarty może zakładać tylko jedno właściwe uzasadnienie lub może dopuszczać kilka różnych uzasadnień (normatywnych, aksjologicznych lub informacyjnych) nie wykluczających lub wykluczających się wzajemnie. Na przykład etyka miłości bliźniego jako istoty współrodzajowej uzasadniona jest za pomocą różnych koncepcji ontologicznych. Natomiast etyka oparta na postulatcie miłości Boga uzasadnialna jest wyłącznie za pomocą poglądu teistycznego, stanowiącego jedyną dobrą rację dla tego rodzaju etyki. Niektóre elementarne normy moralne mogą być uzasadniane zarówno za pomocą argumentacji materialistycznej, jak idealistycznej³⁴. Normy elementarne wykazują szczególnie wysoki stopień indyferentyzmu ontologicznego ze względu na to, że występują w różnych systemach normatywnych o przeciwstawnych założeniach światopoglądowych.

7. Ten sam zespół informacji może stanowić równowartościowe uzasadnienie dla wykluczających się merytorycznie systemów normatywnych. Systemy wzajemnie sprzeczne mogą, lecz nie muszą zakładać wykluczających się poglądów na świat (odmiennej wiedzy o świecie). Na przykład ogólne twierdzenia ontologii materialistycznej mogą być powoływane jako uzasadnienie przeciwstawnych systemów etycznych (zarówno etyki walki, jak etyki rezygnacji). Materialistyczne poglądy dotyczące społeczeństwa (jego bytu, struktury i prawidłowości dynamicznych) mogą stanowić podstawę do formułowania rozbieżnych postulatów etycznych. Przeciwstawne merytorycznie systemy normatywne zakładają jednak na ogół rozbieżne poglądy na istotę społeczeństwa i naturę człowieka. Etyka higieny społecznej zakłada jako informacyjne uzasadnienie inny niż etyka perfekcjonizmu pogląd na naturę człowieka i jego miejsce w społeczeństwie.

8. Uzasadnialność systemów normatywnych jest cechą stopniowalną. Otwarty system norm postępowania może być lepiej lub gorzej uzasadniony w porównaniu z innym systemem oraz może być w większym lub mniejszym stopniu uzasadnialny. Stopień uzasadnialności systemu normatywnego zależy od dwóch elementów: a) od wewnętrznych właściwości systemu; b) od wiedzy lub norm i wartości, do których normy systemu odwołują się lub które implikują. System zawierający wyłącznie normy tautologiczne lub kontrtautologiczne jest uzasadnialny za pomocą dowolnych argumentów; wartość informacyjna możliwych uzasadnień takiego systemu zbliża się do zera³⁵. Stopień uzasadnialności systemu wzrasta wraz ze stopniem merytorycznej spójności norm systemu. System otwar-

³⁴ Zob. R. Jezierski, *Klasowy charakter moralności*, Poznań 1971, s. 137—149.

³⁵ Zob. L. Nowak, op. cit.

ty, maksymalnie spójny pod względem merytorycznym i nie zawierający tautologii, daje optymalne szanse informacyjnego uzasadnienia za pomocą argumentacji o wysokiej wartości informacyjnej.

Jeśli chodzi o wiedzę implikowaną przez normy systemu otwartego, to z punktu widzenia racjonalistycznego światopoglądu lepiej uzasadniony wydaje się system, który zakłada wiedzę pozasystemową niebanalną (o wysokiej wartości informacyjnej), sprawdzalną lub w szczególności prawdziwą (sprawdzoną empirycznie). Informacyjne uzasadnianie systemów otwartych może dokonywać się w drodze testów empirycznych. W odniesieniu do systemów, które zakładają powszechność, abstrakcyjność i generalność regulacji jako istotną wartość, można zastosować test generalizacji³⁶. Wśród systemów otwartych informacyjnie, zakładających powszechność norm przynależnych do systemu, najlepiej uzasadniony wydaje się system, na podstawie którego można zinterpretować normatywnie największą liczbę możliwych zachowań adresata lub sytuacji, w które uwikłani są adresaci norm systemu.

III

Doniosła ideologicznie kwestia sporów intersystemowych da się scharakteryzować na podstawie sformułowanych poprzednio twierdzeń.

Generalna teza o absolutnej nierozstrzygalności wszelkich sporów intersystemowych oraz związane z tą tezą twierdzenie o równowartościowości wszelkich systemów normatywnych, o niemożliwości dokonywania racjonalnej preferencji wśród systemów konkurencyjnych, o arbitralności i irracjonalności wszelkich wyborów systemów normatywnych — są twierdzeniami nieprawdziwymi, nie mającymi logicznego ani empirycznego uzasadnienia. Twierdzenie, że systemy normatywne nie są uzasadnialne w znaczeniu mocnym, jeżeli wyłączamy *regressus ad infinitum* w dowodzeniu, jak również niewywodliwość wzajemna zdań normatywnych i zdań opisowych — nie uzasadniają takiego poglądu.

Nie ma niewątpliwie możliwości dokonywania racjonalnej preferencji wśród systemów w pełni zamkniętych. W odniesieniu do tego typu systemów teza o nierozstrzygalności sporów intersystemowych jest prawdziwa. Znajduje ona uzasadnienie w cechach strukturalnych i treściowych

³⁶ Empiryczny test generalizacji formułuje Kant w postaci dyrektywy powszechności. Dyrektywa ta, mimo spekulatywnej postaci, w jakiej została sformułowana przez Kanta, może zostać również zinterpretowana jako dyrektywa testu empirycznego. Wbrew pozorom i mimo apriorycznych założeń formalny system etyczny Kanta oparty na imperatywie kategorycznym jest systemem informacyjnie otwartym właśnie dzięki postulatowi powszechności. Zob. I. Kant, *Uzasadnienie metafizyki moralności*, Warszawa 1971, rozdz. III.

tych systemów. Nie można wybierać racjonalnie między dwoma sprzecznymi systemami opartymi na kategorycznych imperatywach typu „fiat”.

Pogląd ten natomiast jest nieprawdziwy w odniesieniu do systemów otwartych, w szczególności otwartych informacyjnie, w odniesieniu do których można podawać, w oparciu o implikowane założenia tych systemów, racjonalne skale preferencji i dokonywać racjonalnych wyborów. W oparciu o tego rodzaju skale można racjonalnie rozstrzygać spory międzysystemowe, jakkolwiek w większości wypadków rozstrzygnięcia te nie będą miały walorów dowodu w ścisłym tego słowa znaczeniu. Jeżeli jednak cenimy wyżej prawdę od fałszu, preferować będziemy na ogół system oparty na informacjach rzetelnych i sprawdzalnych, a nie system normatywny oparty na informacjach niesprawdzalnych lub jawnie nieprawdziwych³⁷. Wątpliwa pozostaje kwestia, czy można oprzeć na racjonalnej skali preferencji wybór między dwoma systemami, z których jeden jest systemem zamkniętym, a drugi otwartym. Wydaje się jednak, że na gruncie racjonalistycznego światopoglądu, uznającego dodatnią wartość wiedzy (przypisującego wartość dodatnią wiedzy, wartość ujemną niewiedzy), uzasadnione będzie preferowanie systemu otwartego, jeżeli będzie to system zakładający prawdziwą lub przynajmniej sprawdzalną wiedzę o świecie.

Przedstawione analizy mają charakter modelowo-abstrakcyjny, taki charakter miało bowiem wyróżnienie modeli i typów systemów normatywnych. Przechodząc na płaszczyznę empiryczną rozważań, warto zauważyć, że w rzeczywistości funkcjonują w społeczeństwach ludzkich historycznie ukształtowane otwarte (informacyjnie, aksjologicznie i normatywnie) systemy normatywne o strukturze statycznej lub statyczno-dynamicznej. Są to więc systemy, wśród których można dokonywać racjonalnie uzasadnionych wyborów. Systemy w pełni zamknięte są jedynie pewną modelową idealizacją, której trudno byłoby podporządkować jakiś rzeczywiście funkcjonujący społecznie system norm postępowania. Twierdzenie o absolutnej nieuzasadnialności systemów normatywnych, pełnej arbitralności wyborów tych systemów oraz nierozstrzygalności sporów intersystemowych jest więc uzasadnione w odniesieniu do takich systemów normatywnych, które w rzeczywistości w ogóle nie występują. Jest to więc twierdzenie prawdziwe w odniesieniu do pewnych konstrukcji doktrynalnych. Zachodzi istotna wątpliwość, czy w ogóle da się sformułować w języku naturalnym system normatywny w pełni zamknięty, biorąc pod uwagę okazjonalne znaczenie wielu wyrażeń tego języka.

Podstawową przesłanką poglądu głoszącego nieuzasadnialność syste-

³⁷ Por. H. Jankowski, *Prawo i moralność*, Warszawa 1968, s. 23—40; tenże, *Wolność i moralność*, Warszawa 1970, s. 55—75.

mów normatywnych i nierozstrzygalność sporów intersystemowych jest pogląd o niezależności systemów normatywnych, w szczególności etyki od ontologii, czy — mówiąc szerzej — od poglądu na świat. W świetle przedstawionych analiz spór ten — jako konfrontacja generalnych tez: „etyka jest zależna od ontologii” i „etyka jest niezależna od ontologii” — jest sporem bezprzedmiotowym i rzeczowo nierozstrzygalnym. W zależności bowiem od tego, o jakie twierdzenia ontologiczne oraz o jakie systemy etyczne będzie chodziło, każda z kontrowersyjnych tez może okazać się prawdziwa lub fałszywa, każda z nich może być weryfikowana lub fałszyfikowana za pomocą dowolnej liczby przykładów historycznych. Spór ten wymaga relatywizacji do określonych systemów normatywnych i określonych twierdzeń ontologicznych. Wówczas jednak okaże się niewątpliwie, że różne systemy etyczne wykazują różny stopień indyferentyzmu ontologicznego. Niektóre systemy etyczne zakładają programowo niezależność od ontologii, niektóre zaś pozostają w założonych *implicite* związkach z niektórymi poglądami ontologicznymi. Tak np. „etyka niezależna” Tadeusza Kotarbińskiego³⁸ zakłada istotnie taką niezależność, natomiast etyka marksistowska zakłada ścisły związek z materializmem historycznym i dialektycznym, zaś etyka chrześcijańska zakłada ścisły związek z poglądem teistycznym.

Z punktu widzenia ściśle teoretycznego można badać, czy przyjęte w tych systemach założenia są spełnione i czy charakterystyka doktrynalna owych systemów jest logicznie i empirycznie prawomocna. Inaczej mówiąc, można zastanawiać się i analizować zagadnienie, czy systemy te „mówią prawdę o sobie”.

Dla etyki marksistowskiej, która z założenia jest w pełni otwartym systemem normatywnym, jest to kwestia poprawności relacji między postulatami etycznymi a implikowanymi przez nie twierdzeniami filozofii materialistycznej. W odniesieniu do etyki niezależnej jest to kwestia, czy etyka ta spełnia istotnie postulaty zamkniętego informacyjnie systemu normatywnego, tylko bowiem wówczas twierdzenie o niezależności tej etyki od ontologii będzie prawomocne. Tu nasuwa się zasadnicza wątpliwość. Wszak jest to etyka formułowana w języku naturalnym. Czy wzorzec „spolegliwego opiekuna” i jego wartość etyczna są w istocie niezależne od sprawdzonej empirycznie wiedzy o otaczającym świecie, właściwościach człowieka i jego społecznych uwikłaniach?

Spór o stosunek etyki do ontologii, stanowiący węzłowy element sporu dotyczącego uzasadniałości systemów normatywnych, można jednak sformułować w wersji nie teoretycznej, lecz normatywnej, mianowicie

³⁸ T. Kotarbiński, *Studia z zakresu filozofii etyki i nauk społecznych*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1970, s. 194—238.

jako spór o to, czy system normatywny, w szczególności system etyczny, powinien być, czy też nie powinien być zależny od ontologii. Będzie to wówczas spór o zasady konstruowania lub interpretowania sporów systemów normatywnych.

Wydaje się, że za sporami teoretycznymi kryją się w rzeczywistości rozbieżności co do zasad, formułowane w języku teoretycznego dylematu. Postulat niezależności etyki od ontologii jest wyrazem określonej ideologii, nie wynika zaś z wiedzy empirycznej o systemach normatywnych (postulat ten zresztą z jakiegokolwiek wiedzy nie mógłby być prawomocnie wywiedziony). Wiedza empiryczna nie dostarcza dobrych racji uzasadniających uznanie tego postulatu. Jest to natomiast postulat, którego konsekwentna realizacja wiedzie nieuchronnie do etycznego irracjonalizmu.

Postulat wiązania etyki z naukowo uzasadnioną ontologiczną wizją świata jest wyrazem konsekwentnego racjonalizmu i humanizmu w etyce. Etyka marksistowska, dzięki spełnieniu tego właśnie postulatu, stanowi integralną część naukowego światopoglądu. Wybór między kontrowersyjnymi zasadami budowy systemów etycznych może być również oparty na racjonalnych podstawach.

W przedstawionych rozważaniach starałem się dostarczyć pewną liczbę racjonalnych oraz empirycznych argumentów jako dobrych racji uzasadniających postulat wiązania systemów normatywnych z obiektywną wiedzą o świecie.

Веслав Ланг

ОБЪОСНОВАНИИ НОРМАТИВНЫХ СИСТЕМ

Целью статьи является попытка ответить на вопрос можно ли и в каком смысле можно обосновать нормативные системы. Анализу подлежат здесь широко понимаемые нормативные системы, охватывающие как проблемы этические так и правовые. Автор даёт несколько логически независимых классификации нормативных систем; в особенности выделяются системы замкнутые и системы открытые нормативно, аксиологически и информационно.

В статье формулируются следующие положения:

1. Полностью замкнутые системы нельзя обосновать ни в каком смысле;
2. Открытые системы можно обосновать при помощи аргументов природы аксиологической, нормативной (путём ссылки на нормы иных систем) либо информационной (знание о мире);
3. Обоснование нормативной системы нельзя свести к доказательству (*sensu stricto*) обязывающей исходной нормы системы (доказательство сильное) ибо такой вид обоснования неизбежно влечёт за собой *regressus ad infinitum* в доказательстве. Обоснование состоит здесь лишь на выдвижению аргументов которые могут служить

основой признания данной системы (обоснование слабое). Однако это является доказательством при помощи аргументов рационалистско-дискурсивных но не эмотивистских.

4. Таким образом межсистемные споры (если они касаются систем открытых, либо по крайней мере, если одна из рассматриваемых систем имеет открытый характер) являются спорами, которые можно вести и разрешать в рамках рациональной дискуссии. Выбор между открытыми системами может опираться на рациональных критериях и может быть рационально обоснованным.

5. Системы замкнутые, по мнению автора, являются лишь доктринальной идеализацией и в действительности не выступают. Функционирующие в действительности общественнокультурные системы нормативные, как правило, являются системами открытыми.

Автор приходит к заключению, что спор на тему зависимости или же независимости нормативных систем, в особенности этики от онтологии, может быть спором деловым и разрешаемым лишь тогда, когда будет отнесён к конкретным этическим системам и конкретным онтологическим положениям. По мнению автора постулат независимости этики от онтологии является проявлением определённой идеологии, но не вытекает из знания об нормативных системах.

Постулат связывания этики с научно обоснованной онтологической перспективой мира, автор считает проявлением консеквентного рационализма и гуманизма в этике.

Wiesław Lang

ON THE JUSTIFICATION OF A NORMATIVE SYSTEM

The author begins by asking the question: what kind of justification, if any, can be given in support of a normative system? Within the category of normative systems he allows for a variety of theories, ethical and legal. They are cross-classified, in particular they are divided into open and closed systems with regard to their normative, axiological and informative content.

The following contentions are put forward:

1. Systems that are completely closed can be given no justification whatever.
2. Open systems can be supported by axiological or normative reasons derived from other systems or by informative reasons derived from the knowledge of facts.
3. The justification of a normative system does not consist in giving a proof in the strict sense of its ultimate principle, as might be expected, because this way of arguing would inevitably involve an infinite regress. Nothing besides good reasons can be supplied to show the validity of a system. They need not, however, be interpreted emotivistically, but should rather be considered as rational and discursive reasons.
4. Disagreements between different systems can therefore be settled with rational reasoning, as long at least as one of the systems at stake is of the open type. Moreover, the choice between open systems can be made rationally with sound criteria and sound reasons.
5. The author believes that closed systems are only theoretical idealizations never encountered in reality. Most of the systems found in different cultures and societies are of the open type.

The author then concludes that the dispute over the dependence of normative systems upon ontology can make sense and be settled only in individual cases of ethical systems and ontological statements. He also believes that the contention about ethics not being dependent on ontology is merely an expression of the contender's ideology in no sense entailed by knowledge of normative systems.

The author postulates the connection of ethics and a scientifically grounded ontological image of the universe, being convinced that this task is dictated by consistent rationalism and humanism in ethics.